

Miran Možina¹

Uvodnik o Jakobu Levyju Morenu (1889-1974) in njegovem prispevku k psihoterapiji onkraj medicine in psihologije

*Editorial about Jacob Levy Moreno (1889-1974)
and his contribution to psychotherapy beyond
medicine and psychology*

»Po petindvajsetih letih raziskovanj v 'katakombah',
kot so na primer zapori, bolnišnice, vzgojni zavodi in šole,
je napočil čas, da sociometrija preide iz zaprte v 'odprto' skupnost.
Zato je pomembno, da se 'neustrašno',
oboroženi z močnimi in dinamičnimi socialnimi orodji,
podamo v središče vseh mest, vseh regij, vseh območij in držav,
ter zberemo pogum, da prebudimo ljudi iz sna o obstoju individualne duševnosti [...]
S sodelovanjem vseh ljudi moramo ustvariti družbeni red,
ki bo vreden svojih najvišjih prizadevanj.«
(Moreno, 2000a, str. 128)

1. Uvod

Kakšna bi bila psihoterapija danes, če bi njen glavni zgodovinski lik ne bil Sigmund Freud (1856-1939), temveč Jakob Levy Moreno (1889-1974), ki je danes večini bolj površno poznan le kot utemeljitelj psihodrame? Ker je Freud v letih 1876 do 1882 začel svojo kariero kot nadarjen nevrobiolog v Brückejevem laboratoriju na Dunaju, si ni težko predstavljati tudi te možnosti, da ne bi nikoli zajadral v psihoanalitične oziroma psihoterapevtske vode. Morda bi celo prejel Nobelovo nagrado iz nevrologije, saj je med prvimi, neodvisno od Nobelovega nagrajenca Santiaga Ramóna y Cajala, predpostavljajal, da so možgani sestavljeni iz med seboj povezanih živčnih celic in da istočasna aktivnost dveh kontaktnih točk med nevroni, ki so jih kasneje poimenovali sinapse, poveča prevodnost teh stikov, kar je tudi šele 50 let kasneje dokazal Donald Hebb.

¹ Mag. Miran Možina, psihiater in psihoterapevt, Univerza Sigmunda Freuda z Dunaja - podružnica v Ljubljani, miranmozina.slo@gmail.com

Potem ko v nadaljevanju prikažem razlike med Freudom in Morenom, da bi si lažje predstavljali, kako bi izgledala sodobna psihoterapija, v kolikor bi Freud ostal nevrobiolog, na kratko opišem Morenove najradikalnejše ideje o družbeni vlogi psihoterapije, ki jih je zajel v pojmih, kot so »globalna psihoterapija«, »societrija« in »terapevtska družba«. Nato opozorim, da je njegov interdisciplinarni in transdisciplinarni opus veliko širši od psihodrame, po kateri je najbolj znan, in s katerim je na široko utrl pot razvoju sodobne psihoterapije kot samostojnega poklica in avtonomne znanstvene vede onkraj medicine in psihologije. Zaključim s poudarkom na dveh temah, ki sta bili za Morena ključni: enakost in bratstvo. Način, kako si je prizadeval za uresničitev teh dveh vrednot, nam je lahko za zgled. Še posebno ker živimo v času divjega kapitalizma, ki nas peha v obratno smer – v neenakost in poudarjeni individualizem.

Jakob Levy Moreno v akciji na odru psihodrame.

2. **Moreno namesto Freuda**

V tej številki Kairosa sva z Bernardom Stritihom v dveh člankih o pomenu Morenovega opusa za naš čas orisala, kako je Moreno duševnost, za razliko od Freudovega poglobljanja v posameznika in njegovo notranjost v intimnem zavetju ordinacije, raziskoval kot medosebno, interakcijsko dogajanje med ljudmi na ulicah, njihovih domovih in v drugih naravnih socialnih situacijah zunaj ordinacije. Če je freudovska psihologija razširila koncept duševnega navznoter, ga je Moreno širil navzven. Duševnosti ni videl locirane v človeški glavi ali omejene s človeško kožo. Posameznika je vedno dojemal predvsem kot neločljivo vtkanega v socialno mrežo - družino, skupino, skupnost, družbo in veselje oziroma kozmos: »Freud je nekoč namignil, da se je moral odpraviti v Had, da bi odkril pomembnejše povezave in razlage o sanjah za svet. Moja pot je vodila v nasprotno smer: moral sem se odpraviti v nebesa, da bi tam dobil nasvete za svet [...] Freud je videl položaj človeka kot položaj potnika med rojstvom in smrtjo; kozmos, ki ga obdaja, je bil uničen. Jaz sem postavil človeka nazaj v veselje.« (Moreno, 2000a, str. 113)

Glavno poslanstvo psihoterapevtov je Moreno videl v tem, da »zberemo pogum, da prebudimo ljudi iz sna o obstoju individualne duševnosti« (prav tam, str. 128). Če bi torej Freud ostal nevrolog in bi se psihoterapija v dvajsetem stoletju razvijala iz Morenovih izhodišč, verjetno danes na svetu ne bi prevladovala individualna, temveč partnerska, družinska in skupinska psihoterapija. Tej predpostavki v prid govorijo dejstva, da je Moreno na primer že v tridesetih letih prejšnjega stoletja, kot še danes nespoznan pionir, pričel utirati pot partnerski terapiji, ko je v primeru zakonskih konfliktov vzel v obravnavo moža in ženo hkrati, ter da je v primeru, ki ga je opisal v reviji *Sociometry*, verjetno prvi terapevt, ki je v razširjeno zakonsko terapijo vključil še moževo ljubico (Moreno, Z., 2000, str. 284-85). Prav tako je v istem času kot psihiater s psihotičnimi pacienti že razvil psihodramo kot »aktivno skupinsko psihoterapijo« (prav tam, str. 284), ki je izhajala iz povsem drugih izhodišč kot psihoanaliza in kasneje na njej temelječe oblike skupinske analitične terapije (Moreno, 2000c). Tako je pred odpustom bolnikov iz bolnišnice vključil v obravnavo tudi njihove družine, da bi pomagale pri doseganju in vzdrževanju bolj uravnoteženih odnosov znotraj posameznih družin.

Medicina oziroma psihiatrija se je v prvi polovici dvajsetega stoletja, predvsem v ZDA, v svoji nemoči in neuspešnosti pri zdravljenju duševnih bolezni nekaj časa spogledovala s psihoanalizo v upanju, da bo našla nove možnosti za njihovo objektivistično razlago in specializirano obravnavo v smislu: najprej je potrebno diagnosticirati specifično motnjo, pojasniti njeno etiopatogenezo in najti specifično zdravilo oziroma metodo zdravljenja. Ker vzroka za shizofrenijo in druge duševne bolezni ni našla v anatomiji in fiziologiji človeškega telesa, ga je s pomočjo psihoanalitične teorije začela iskati v osebnosti in psihodinamiki. Trodelna predstava o osebnosti, z nezavednimi konflikti med nadjazom in idom ter jazom kot posrednikom v titanskem boju med njima, je s svojo slikovitostjo in relativno preprostostjo postala privlačna za marsikaterega zdravnika. Nenadoma pred svojimi pacienti ni bil več v zadregi, ker z anatomskim in fiziološkim znanjem ni znal razložiti psihopatoloških fenomenov, temveč je lahko pokazal na patologijo osebnosti kot izvor vseh duševnih težav in motenj (kar nekateri radi počnejo še danes, na primer s sklicevanjem na trenutno modno diagnozo »mejne osebnostne motnje«). Vendar se je Freud sam kmalu odrekel obravnavanju psihotičnih in osebnostnih motenj, ker je uvidel, da bo tudi samemu sebi s svojo teorijo in psihoanalitično metodo na tem področju polomil zobe, zato je za torišče psihoanalize raje izumil novo področje t. i. »nevroz«. Zanimivo pri tem je dejstvo, da so bili tisti, ki so se pokazali kot primerni za to nalepko, po pravilu še številčnejši, premožnejši in bolj družbeno privilegirani od »psihotičnih« in »osebnostno motenih«. Freud se je tako za razliko od Morena osredotočil na bolj elitno klientelo.

Freud si je neutrudno prizadeval, da bi bila psihoanaliza kot znanstveno potrjena metoda sprejeta v medicinskih krogih, kar se je kazalo tako na teoretični kot praktični ravni. Svojo teorijo o duševnosti je poskušal povezati z nevrobiologijo, saj je bil prepričan, da je duševno dogajanje bolj kot s katerim koli drugim organom povezano z možgani. Vendar so bili v njegovem času vsi poskusi lokaliziranja duševne aktivnosti v določenih možganskih predelih neuspešni. Tako mu skoraj ni preostalo drugega, kot da je predlagal model psihičnega aparata, za katerega je vedel, da (še) ni povezan z anatomijo in fiziologijo živčnega sistema. Do svoje smrti je nihal med odklanjanjem nevrobiologije in upanjem, da bo možno psihoanalizo in nasploh psihoterapijo utemeljiti na nevrobiologiji, saj je predvideval, da ji bo s tem pridobil ugled in status, kot ga je imela somatska medicina (če bi bil danes še živ, bi bil razočaran, ko bi videl, da so odpori medicinskega lobija do tega, da bi psihoterapijo sprejeli kot enakovredno obliko zdravljenja psihofarmakoterapiji, še vedno zelo veliki, kljub temu da že več kot dvajset let razpolagamo z nevroznanstvenimi izsledki o vplivu psihoterapije na strukturo in delovanje možganov). Ob tem na praktični ravni ne moremo prezreti podobnosti med zdravniškim ambulantnim delom in njegovimi psihoanalitičnimi seansami. V obeh primerih je težišče na individualni obravnavi in iskanju etiopatogeneze bolezni oziroma duševnih motenj v posamezniku.

Če torej Freuda, tudi zaradi njegovih prizadevanj za medicinsko priznanje psihoanalize, lahko beremo na objektivističen način, čeprav seveda obstajajo tudi drugi načini razumevanja njegovih del, pa Morena nikakor ni možno strpati v Prokrustovo posteljo medicinskega modela. Udi njegove teorije in prakse so bili za kaj takega vselej predolgi. Tako je z današnjega vidika jasno, da je Moreno še veliko bolj kot Freud, ki je bil v to nekako prisiljen, utiral pot psihoterapiji onkraj medicine in psihologije, tisti psihoterapiji torej, ki se danes vse bolj naslanja na znanstvene izsledke t. i. »kontekstualnega modela« (Možina, 2020, 2021ab). Ta, prav tako kot Moreno, na prvo mesto postavlja terapevtski potencial zunajterapevtskih oziroma klientovih dejavnikov, med katere so med drugim všteti tudi njegovi odnosi z bližnjimi in vpetost v širšo socialno mrežo ter vplivi družbenega in kulturnega okolja, v katerem poteka terapija. Ker je dajal prednost klientovi socialni vključenosti in vpetosti v vsakdanje življenje pred osredotočanjem na njegovo intrapsihično dinamiko v zavetrju ordinacije, se je že v študentskih letih posvečal uličnemu delu z brezdomci in prostitutkami, nato pa kot zdravnik beguncem v taborišču ter kasneje kot psihiater »brezupnim shizofrenikom« in zapornikom, tako da je vedno ohranjal občutljivost za marginalizirane, odrinjene, izključene, zapostavljene in pozabljene. Razvil je celo prepričanje, da so z družbenega vidika manj problematični kot tisti, ki so vključeni v kapitalistično tekmo za najboljša mesta

v družbi in ki se velikokrat postavljajo s svojo normalnostjo in superiornostjo nad bolnimi, deviantnimi in duševno motenimi. »Duševno zdravi« so zanj postali tisti, s katerimi bi morali terapevti več delati, v kolikor želimo, da bi bilo v družbi manj neenakosti in nepravilnosti. Tako obratno logiko potrjujejo danes tudi desetletja dolge raziskave o vplivu neenakosti na duševno in telesno zdravje (Wilkinson in Pickett, 2012).

Če bi bil glavni referenčni psihoterapevtski lik dvajsetega stoletja Moreno in ne Freud, težišče psihoterapije torej ne bi bilo na posamezniku, temveč na socialnem atomu kot najmanjši enoti skupnosti, ne na jazu, temveč na mi, ne na intrapsihičnem, temveč na medosebnem, družbenem in kozmičnem, ne na transferju in kontratransferju, temveč na dejavniku »tele« kot posameznikovi zmožnosti širjenja čustvenih vezi, ne na posameznikovem nezavednem, temveč na spontanem ustvarjanju v skupini, ne na preteklosti, temveč na načelu tu in zdaj, ne na uvidu, ki spremeni klientovo delovanje, temveč na akciji, ki pripelje do uvida, ne na psihonevrozah kot posledici intrapsihičnih konfliktov, temveč na socialnih nevrozah kot posledici družbenih konfliktov, ne na terapiji posameznikov iz privilegiranih slojev družbe, temveč na pomoči »sociometričnemu ali terapevtskemu proletariatu«, ki trpi zaradi različnih oblik revščine (fizične, psihološke, socialne, ekonomske, politične, rasne, verske), ne na psihopatologiji, temveč na salutologiji, ne na psihiatriji, temveč na sociatriji, ne na besedah in ležanju na kavču, temveč na dejanjih, akciji in inscenaciji prizorov iz klientovega vsakdanjega življenja, ne zgolj na osredotočanju na ljudi z duševnimi težavami in motnjami, temveč na širjenju polja terapevtske obravnave tudi na »normalne skupine«, ne na terapiji posameznika, temveč na terapiji družbe oziroma na vzpostavljanju terapevtske družbe itn.

3. **Moreno za globalno psihoterapijo, sociatrijo in terapevtsko družbo**

Ko se danes srečujemo z nebrzdanim individualizmom, bohotenjem narcistične kulture, razkrajanjem zaupanja med ljudmi in trganjem skupnostnih vezi, kar je Moreno z izrazi, kot sta »kuga jaza« in »Jazozavrstvo«, preroško napovedal že na začetku dvajsetega stoletja in za protiutež temu trendu razvijal raznolike možnosti za »človeško srečevanje«, se tudi med psihoterapevti vse bolj širi zavedanje, da je iskanje izvora duševnih motenj v posamezniku in njegovih možganih na glavo obrnjena logika. Ob rastoči samomorilni krizi naše celotne civilizacije, ki vse bolj večja nelagodje v vsakem od nas in ki jo spremlja skokovit porast duševnih motenj, je na primer postalo absurdno v imenu nevroznanosti kazati s prstom na serotonin kot vzrok za pandemijo depresije ali pa v imenu

»zdravega duha v zdravem telesu« nalagati odgovornost za sesedanje duševnega zdravja posameznikovi nerodnosti pri obvladovanju stresa ali pomanjkljivi skrbi za rekreacijo, ki jo lahko popravi preprost recept – vsak dan na tek ali na kolo in malo več magnezija, pa bo spet vse dobro. Prav tako vse več psihoterapevtov razjeda črv dvoma, ali glede na maligno rast neoliberalizma, neoimperializma in neofašizma naredimo dovolj, če kot Freudovi potomci na desetinah, včasih celo stotinah individualnih seans analiziramo subtilne čustvene nianse doživljanja naših klientov v odnosih do matere, očeta in drugih pomembnih bližnjih.

Nikakor nočem in ne želim izpasti kot naivni kritik Freuda in psihoanalize oziroma dolgotrajnih oblik individualne psihoterapije, saj sem tudi sam na stotinah ur lastne učne terapije izkusil blagodat čustvenega podoživljanja lastnega otroštva in preko terapevtskega odnosa razčiščevanja odnosnih zapletov s tistimi, ki mi največ pomenijo. Prav tako sem kot terapevt v dosedanjih 35-ih letih prakse izpeljal marsikatero individualno obravnavo, kjer se je nabralo sto, dvesto in več srečanj, čeprav to nikoli ni zavzelo osrednjega mesta v mojem integrativnem sistemskem, na družino in širše odnosne mreže usmerjenem načinu dela. Sprašujem se le, ali je glede na duh časa dovolj, da se kot psihoterapevti posvečamo samo stikom s klienti v intimi naših ordinacij ter da so v našem fokusu le ali predvsem ljudje z duševnimi težavami in motnjami. Ker jih je vse več, Verhaeghe (2016, str. 226) ironično, s primesjo črnega humorja, napoveduje, da bo družba prihodnosti sestavljena samo še iz dveh vrst ljudi: polovica bo bolnikov, polovica pa njihovih terapevtov.

Dela nam torej ne bo zmanjkalo, vendar ali je Verhaeghejeva perspektiva tista, ob kateri bomo lahko ohranili smisel našega psihoterapevtskega poslanstva? Naj sodelujemo v neoliberalistični tekmi kot blažilci trpljenja vse obsežnejšega »človeškega odpadka«, kot provokativno poimenuje Verhaeghe tisto neuporabno, neproduktivno polovico? Zadrego ob razpravljanju o zahtevnem vprašanju, kakšna naj bo vloga sodobnega psihoterapevta v aktualnem družbenem dogajanju, je bilo čutiti tudi na 18. Študijskih dneh SKZP junija 2021 na okrogli mizi o tej temi (Carta, Možina in Šugman Bohinc, 2021) in na 19. Študijskih dneh SKZP na okrogli mizi z naslovom *Duševno zdravje in psihoterapija v času globalnih družbenih sprememb* 5. junija 2022. V svojem prispevku k skupni debati sem najprej izpostavil, da je pandemija covid-19 delovala kot povečevalno steklo, pod katerim smo lahko med drugim uzrli tudi pandemično razkrajanje zaupanja, ki se je pokazalo in se še kaže v vse večjih in številnejših polarizacijah, od geopolitičnih preko polarizacij med starimi in mladimi, belimi in črnimi, zaposlenimi in prekarnimi oziroma samozaposlenimi, revnimi in bogatimi, pa vse tja do polarizacij med zagovorniki cepljenja in proticepilci, zagovorniki in nasprotniki nošenja mask itn. Ob svojem nastopu

sem imel v mislih tudi preroška in nelagodje vzbujajoča Morenova opozorila o usihanju zaupanja, ki jih je zapisal že leta 1957:

»Soočeni z rastočo krizo naše celotne civilizacije se poklicni psihoterapevti ne moremo izogniti odgovornosti, da preverimo bilanco naše lastne krivde za globalni razkroj zaupanja, dostojanstva in mentalnega zdravja. Ne moremo si privoščiti, da bi si še naprej zatiskali oči pred trpljenjem, ki ga človeštvu nalagajo kolektivne zverinskosti krvavih vojn in revolucij. Študije dogodkov človeštva, kot so masakri nemočnih ljudi, niso le odgovornost državnih uslužbencev in politikov, temveč tudi naša. Ljudje z duševnimi poškodbami zaradi vojn in revolucij postanejo, v končni fazi, naši bolniki. Kako jim lahko mirno gledamo v oči mi, sokrivci njihovega trpljenja zaradi naše neaktivnosti, mi, tihi udeleženci najgrozovitejših izbruhov udejanjenih neredov, proti katerim nismo dvignili niti prsta?« (Moreno, 2000d, str. 38)

V času, ko še kar ni konca razkrivanjem novih in novih zamolčanih množičnih grobišč iz druge svetovne vojne² in se ob tem čudimo desetletjem brezbriznosti do vojnih zločinov v jugoslovanskem obdobju, ko se kažejo dolgotrajne posledice jugoslovanske vojne z brezbriznostjo do nedolžnih civilnih žrtev³ in ko se soočamo s krutostmi nove vojne pred našimi vrati v Ukrajini, pa Morenove besede zvenijo neverjetno aktualno ter se kot osje želo skeleče zapikujejo v mehko tkivo naše vesti. In če smo morda le dvignili prst in nismo brezbrizni do globalnih izbruhov nereda, ali nam Moreno ponuja kakšno rešitev ali vsaj smerokaz, kaj bi lahko bilo nekaj več od dela v naših ordinacijah, kjer sicer neprestano gradimo zaupanje z našimi klienti na mikro ravni? Odgovor je da, saj

-
- 2 Množično grobišče z več tisoč žrtvami na območju Mosteca pri Dobovi, ki so ga odkrili sredi oktobra 2010 in ga začeli izkopavati šele poleti 2020, znova pretresa ne samo zaradi nemega pričevanja o nepredstavljeni krutosti, saj je med ustreljenimi tudi veliko žensk, temveč tudi zaradi večdesetletnega molka, laži in sprenevedanja vodilnih komunističnih veljakov, ki so nosili največjo odgovornost za ta zločin. Za natančnejšo predstavitev glej nedavni intervju (26. 6. 2022) z Jožetom Dežmanom <https://365.rtvsl.si/arhiv/intervju/174882802>
  - 3 18. 6. 2022 so na nacionalki predvajali španski dokumentarec z naslovom *Nekdo je še v gozdu* v režiji Terese Turiera-Puigbò Bergade in Erola Ileri Lordelle, v katerem so zbrana pričevanja otrok, spočetih med posilstvi v jugoslovanski vojni. Da bi prebili zid splošnega družbenega molka, so se odločili spregovoriti o svoji usodi. Posiljenih je bilo med 25.000 do 30.000 žensk, v večjem delu kot del strategije etničnega čiščenja. Žrtve tega nezaslišanega vojnega nasilja ostajajo stigmatizirane in v veliki meri pozabljene, storilci pa pretežno nekaznovani. 19. 7. 2022 pa je sledil celovečerni film *Quo vadis, Aida?* režiserke Jasmile Žbanić, ki prikazuje, kako je julija 1995 prišlo do pokola več kot 8000 muslimanskih mož in dečkov v Srebrenici. Dejstvo, da je svetovno premiero film doživel na beneškem festivalu leta 2020 in da so ustvarjalci prejeli številne nagrade ter nominacije, pa ga v Srbiji in Republiki Srbski kljub temu še niso predvajali, zgovorno priča o odklanjanju odgovornosti, tako individualne kot kolektivne, pred čemer svari Moreno.

Morenu ni manjkalo velikopoteznosti⁴. Tako presenetljivo radikalen je njegov predlog, naj svojo pozornost preusmerimo od relativno majhnega števila ljudi z duševnimi motnjami na »normalni« del populacije, na institucije, narode in celotno človeštvo:

»Doslej je bila glavna skrb poklicne psihoterapije duševno motena skupina. Toda mar ni glavna skrb bolne družbe njena normalna skupina? Mar ni njena normalna skupina odgovorna za splošno, družbeno in moralno propadanje, za vojne in revolucije, ki človeštvu prinašajo nepopisno bedo? Duševno moteni in socialno ogrožajoči posamezniki so sorazmerno maloštevilna manjšina, izločena in spravljena v varnost ječ in zavetišč. Mar ni naše delo večje od zdravljenja posameznikov? Kdo naj prevzame skrb za bolne skupine in narode? Kdo naj zdravi naše bolne socialne institucije in načela, zakone in moralo? Lotiti se te izredne naloge presega katero koli obliko terapije in znanosti, je zunaj njihovih okvirov. Ne obstaja nobeno področje medčloveških odnosov, za katero bi lahko trdili, da je najpomembnejše. Toda končni cilj je jasen. Resnično terapevtska obravnava ne more imeti za cilj manj kot celotno človeštvo. Končni namen je uresničitev terapevtske družbe na svetu, ki doslej ni obstajala. V taki družbi bo terapevtsko življenje samo. Lažje je ustvariti terapevtsko svetovno ureditev, kot pa spremeniti sebe v svetovni ureditvi, ki ni terapevtska.« (prav tam, str. 38-9)

Težko bi bilo izreči kaj bolj velikopoteznega in prav zaradi tega težko predstavljalivega, ob čemer Moreno za nameček poudari, da zdravljenje družbe, ki ga je poimenoval »sociatrija«, ne more potekati po načrtu. Ob tem velja omeniti, da je njegova predstava o terapevtski svetovni ureditvi diametralno nasprotna od Verhaeghejeve vizije dveh polovic. Terapevtska družba naj bi namreč spodbujala vsakega posameznika, da je sam svoj terapevt, in zmanjševala »potrebo po strokovnih psihoterapevtih na najmanjšo možno mero« (prav tam, str. 37), kar je popolnoma skladno s sodobno preventivno doktrino javnega zdravja. Kot je Moreno izkusil v skupinah, da lahko člani skupine pomagajo drug drugemu, je bil prepričan, da lahko tudi skupine pomagajo druga drugi (Moreno, 1963). Sociatrija naj bi na osnovi razumevanja socialnega atoma, sociodinamike in socialnih mrež spodbujala razne oblike vzajemne pomoči. Sociatrijo, sociodinamiko in sociometrijo je povezal pod krovnim pojmom »socionomija« (Hare in Hare, 1996, str. 27).

4 Nekateri so mu celo očitali »bombastičen osebni stil« in »megalomanijo« (Giacomucci, 2021, str. 35). V posnetkih, ki so prosto dostopni na medmrežju, je njegov način govora res nenavadno zaletav in hlasten. Zdi se, kot bi mu zmanjkovalo sape, ker s prevajanjem v besede za poslušalce ne dohaja brizgajočega vrenja idej in občutkov, ki se porajajo v njegovi notranjosti. Sam ta njegov način podajanja dojemam bolj pozitivno, kot izraz tega, da ravna v skladu s pomenom, ki ga je dajal t. i. »spontani ustvarjalnosti«, sledenju hipnemu navdihu in ne vnaprej pripravljenemu, že konzerviranemu tekstu. Glej ali poslušaj npr. <https://www.youtube.com/watch?v=Bdu8jTs-fnA>, <https://www.youtube.com/watch?v=no76FMDdXok>, <https://www.youtube.com/watch?v=tuToHT5oDEE>.

Glede zgodovinskega toka pa je bil Moreno prepričan, da tako kapitalizem kot komunizem ne moreta dolgo trajati in da je »zgodovina 'na strani' terapevtske družbe in terapevtske vere« (prav tam, str. 39). Ta svoj optimizem je črpal na predpostavki, da že obstaja več obetavnih razvojnih trendov v to smer, kot so »prilagoditev in integracija psihoterapije v kulturne in etnične okvire vsake dežele, terapevtski trendi v strukturi obstoječih političnih, družbenih in verskih organizacij, moderni eksistencialni obredi, terapevtske skupnosti in teorije terapevtskega svetovnega reda«⁵ (prav tam, str. 32).

Ker sem glede na globalne razvojne trende naše civilizacije v zadnjih desetletjih za razliko od Morena pesimist (Možina, 2020b), si težko predstavljam, da bi lahko bila zgodovina »na strani« terapevtske družbe. Vendar pa je Morenova vizija o globalni oziroma globalizirani psihoterapiji zame vseeno osvežujoča in navdihujoča. Kot da bi tudi pri svojem pisanju oziroma razmišljanju z osebnim zgledom udejanjal svojo osrednjo idejo o spontani ustvarjalnosti, ki po njegovem mnenju vsakemu človeku omogoča, da postane stvarnik vesolja in utelešenje Boga, s tem ko prispeva k »ustvarjalni revoluciji« na kozmični ravni (prav tam, str. 27). Kljub temu da me s svojo vero, da se razvijamo v smer terapevtske družbe, ne prepriča, me pa nagovori s svojim stvariteljskim pogumom, ko s širokimi zamahi čopiča na platno prihodnosti izrisuje svojo globalno vizijo. Na tak način zelo težko piše sodobni znanstvenik, ki se mora držati strogih pravil znanstvenega pisanja s citiranjem številnih avtorjev. Pri tem se vseskozi izpostavlja nevarnosti, da bo izgubil prav tisto spontano ustvarjalnost, ki si upa izreči tudi premalo preverjene in preišljene ideje, in se namesto tega ujel v recikliranje konzerviranih idej iz raznih »kulturnih konzerv«. S tem pojmom je Moreno slikovito in provokativno označil vse končne proizvode ustvarjalnosti v znanosti, umetnosti, religiji idr., ki postanejo negibljivi in zacementirani.

4. **Moreno za psihoterapijo onkraj medicine in psihologije**

Ni čudno, da se Morenove ideje in prakse, ki jih ni razvijal le onkraj medicine in psihologije, temveč tudi zunaj ustaljenih znanstvenih okvirjev svoje dobe, še danes lažje razvijajo na področju socialnega in skupnostnega dela kot pa na področju medicine oziroma psihiatrije, o čemer priča tudi pred kratkim izdana knjiga Giacomuccija (2021) z naslovom *Socialno delo, sociometrija in psihodrama: Izkusveni pristopi za terapevte, skupnostne vodje in socialne delavce*.

5 Natančnejše povzemanje Morenovega opisa teh petih trendov (glej Moreno 2000d, str. 32-39) bi preseгло namen in okvir tega uvodnika. Hkrati je stalno razvijal orodja, za katera je verjel, da lahko psihoterapevtom pomagajo pri spodbujanju družbenih sprememb, vključno z uporabo gledališča, radia, filma in glasbe.

V njej avtor vleče vzporednice med sodobno doktrino socialnega dela in Morenovim opusom, ki se po njegovem mnenju prilega eksistencializmu, socialnemu konstrukcionizmu, in postmodernizmu, ko na primer udejanja oziroma dramatizira subjektivno resničnost protagonista in kolektivno resničnost skupin kot ekspertov iz izkušenj ter jih nikakor ne poskuša prepričati v objektivno resničnost ali kakršno koli Resnico z velikim R. Ali pa ko s klienti soustvarja priložnosti za dekonstrukcijo kulturnih predpostavk in zgodovinske zapuščine.

Zato Morena nikakor ne smemo skrčiti le na psihodramo, temveč moramo črpati iz njegove interdisciplinarnosti in transdisciplinarnosti, saj njegov opus na nov način povezuje psihoterapijo s psihologijo, sociologijo, antropologijo, teologijo in medicino ter hkrati odpira nov prostor onkraj ustaljenih meja vseh naštetih področij. Če so njegovi teksti zaradi zelo ambiciozno zastavljenih ciljev mestoma težje razumljivi, nedorečeni in s premalo dodelanimi povezavami, pa se je njegova žena Zerka izkazala kot odlična urejevalka, razlagalka in dograjevalka njegovih idej in praks, tako da je veliko pripomogla k širitvi psihodrame kot psihoterapevtskega pristopa po vsem svetu in k sistematizaciji Morenovega dela nasploh. To se kaže tudi v do sedaj edinem slovenskem prevodu nekaterih temeljnih tekstov Jakoba in Zerke z naslovom *Skupine, njihova dinamika in psihodrama* (Moreno in Moreno, 2000), ki jo zelo priporočam kot osnovno branje, nato pa kot nadgradnjo knjigo psihiatra in psihoterapevta Vladimirja Miloševića *Psihodrama – Sprememba skozi akcijo* (Milošević, 2018).

Razvojni tokovi v psihoterapiji, ki jih je pokrenil ali se nanje navezal Moreno, so tako številni, da danes tvorijo veliko delto sodobne psihoterapije kot samostojnega poklica in avtonomne znanstvene vede z velikim interdisciplinarnim in transdisciplinarnim potencialom. Prej sem omenil, da vidi Giacomucci njegov opus povezan s tokovi eksistencializma, socialnega konstrukcionizma in postmodernizma, vendar pa je seznam veliko širši in med drugim vključuje tudi sistemske teorije in pristope oziroma znanost o kompleksnosti, medosebno nevrobiologijo oziroma socialno nevroznanost in nevrofenomenologijo, pa skupnostno socialno delo in psihiatrijo ter antidiskriminatorne prakse idr. Ob vsem spoštovanju do Freuda in njegovega prispevka k razvoju sodobne psihoterapije zato lahko mirno rečem, da se imam v veliko večji meri za Morenovega kot pa Freudovega potomca.

Ko se srečujem s slovenskimi Freudovimi potomci, so med njimi tudi taki, ki se, ne glede na znanstvene izsledke o skupnih dejavnikih in vse izrazitejše integracijske trende v sodobni psihoterapiji, še vedno trdno oklepajo zastarelega klišeja – mi delamo globinsko, vi, sistemski psihoterapevti, pa površinsko. Če si predstavljam, da bi na ljubljanskih ulicah naleteli na Morena in se z njim zapletli v pogovor ter ga v določenem trenutku na podlagi svojega

globinskega razumevanja psihoterapije vprašali: »Gospod Moreno, kako pa je v vašem pristopu z globino?« Bi jim ta odgovoril: »Gospodje, kako pa je v vašem pristopu s širino?« Metafora globine je v psihoterapevtskih krogih neverjetno trdovratna, saj se navezuje na mit o tisti pravi, stotine ur trajajoči obliki psihoterapije z ležanjem na kavču in prostim asociiranjem, ki naj bi edina zares trajno spremenila klientovo osebnost. Moreno pa nas poziva, naj metafore globine dopolnimo z metaforami širine. Ta apel je več kot upravičen in utemeljen, ne samo zaradi Dodo razsodbe, ki kaže na podobno učinkovitost različnih psihoterapevtskih pristopov (Možina, 2020a, 2021ab), temveč tudi zaradi velikih izzivov aktualnega časa, v katerem živimo.

5. **Moreno za enakost in bratstvo**

V kolikor bi bil namesto Freuda osrednji psihoterapevtski lik dvajsetega stoletja Moreno, predvidevam, da bi bili danes psihoterapevti veliko bolj družbeno osveščeni in angažirani kot smo. Ker bi bile naše oči bolj vajene zreti v širše družbene horizonte, bi resneje upoštevali neenakosti, ki so ji izpostavljene ogrožene skupine okoli nas, na primer begunci, migranti, razkrajajoče se skupnosti zaradi revščine in celotni narodi zaradi brezobzirnega izkoriščanja s strani peščice, ki si kopiči vse večjo last in oblast. Ko so v 19. stoletju stopila v ospredje prizadevanja za pravice posameznika in določenih skupin, je to prineslo velik družbeni napredek, medtem ko se je v 20. stoletju skrb za pravice vse bolj izrojevala v njihovo uveljavljanje na račun drugih, v izkoriščanje drugega, drugih skupin ali družbe kot celote. Ta trend se je začel rakasto razraščati prav v desetletju, ko je umrl Moreno, tako da danes bije plat zvona in nas opozarja, da je skrajni čas, da pred skrb zase, v kolikor smo na boljšem kot drugi, postavimo skrb za drugega in skupnost, pred individualizem pa bratstvo. Seveda so lahko enkrat že pridobljene pravice, kot danes na primer vidimo glede pravice do splava na Poljskem in v ZDA ali glede pravic žensk v Afganistanu, kadar koli ponovno ogrožene in se je potrebno znova boriti zanje. Ne gre za dilemo, ali skrb zase ali skrb za druge, temveč za vprašanje prioritete glede na aktualne družbene razmere in razvojne trende.

Morenov moto, naj s pomočjo skupinskega dela prebudimo ljudi iz sna individualne duševnosti, je danes aktualen bolj kot kdajkoli prej. Z njim je med drugim pozival tudi k skrbi za enakost, saj v svojem etičnem kodeksu za skupinske psihoterapevte piše, da »morajo biti terapevtske skupine organizirane tako, da predstavljajo model za demokratične odnose. Ne glede na ekonomske, rasne in verske razlike, morajo pacienti znotraj terapevtske skupine dobiti 'status enakosti'« (Moreno, 1957, str. 143). Brez skrbi za enakost terapevtsko

delo v skupinah lahko ohranja zatiranje, diskriminacijo, privilegije in socialno nepravilnost, ki obstajajo v širši družbi. Morenova etika nalaga psihoterapevtom odgovornost za aktivno delovanje v obratni smeri in služenje posameznikom, skupinam, skupnostim in družbi.

Ko je Moreno od psihoterapevtov pričakoval skrb za enakost in služenje drugim, pa se je zavedal, da se bo lahko uresničila le, v kolikor se bo v medosebnem človeškem srečanju v naših srcih prebudil občutek bratstva. Lahko si ga živo predstavljam, kako je že kot študent medicine skupaj s somišljeniki ta občutek negoval in širil v srečanjih z ljudmi kar na dunajskih ulicah: »Vsi smo nosili brade, nikoli nismo mirovali, temveč smo hodili, hodili, hodili, ustavljali vsakogar, ki smo ga na poti srečali, se rokovali in ga nagovorili. Bili smo revni kot cerkvene miši, vendar smo delili vse, kar smo imeli, to je našo revščino.« (Moreno v Buer, 1999, str. 17) S tem je pokazal, kako bratstvo obstaja, dokler se lahko ljudje v težavah žrtvujejo, da bi pomagali tistim, ki so v še hujših težavah. Kajti bratstvo je »naravnost srca, ki poraja občutek sramu, v kolikor imamo veliko, medtem ko imajo drugi malo« (Rorty, 1996). Bratstva ne bomo uresničili z moralnimi pridigami, temveč se morajo naša srca nekako rekali-brirati, še posebno, če imamo nekaj več, tako da nas naše imetje ne bo zazidalo v »jaz« in odrezalo od »mi«. Brat Jakob nam je lahko zgled, kako lahko preko občutka bratstva skupaj z drugimi gradimo zaupanje in vzbujamo družbeno in ne samo svoje upanje. Sledimo njegovemu zgledu!

Viri

- Buer, F. (1999). Morenos therapeutische Philosophie. Eine Einführung in ihre kultur- und ideengeschichtlichen Kontext. V F. Buer (ur.), *Morenos therapeutische Philosophie: Zu den Grundideen von Psychodrama und Soziometrie* (3. izd.) (str. 13-45). Leske + Budrich.
- Carta, S., Možina, M. in Šugman Bohinc, L. (2021). Editorial about the social dimension of psychotherapy: The role of a psychotherapist in the social field. *Kairos – Slovenska revija za psihoterapijo*, 15(3-4), 9-57.
- Giacomucci, S. (2021). *Social work, sociometry, and psychodrama: Experiential approaches for group therapists, community leaders, and social workers*. Springer.
- Hare, A. P. in Hare, J. R. (1996). *JL Moreno*. Sage Publications.
- Moreno, J. L. (1957). Code of ethics of group psychotherapists. *Group Psychotherapy*, 10, 143-144.
- Moreno, J. L. (1963). Reflections on my method of group psychotherapy and psychodrama. *Ciba Symposium*, 11(4), 148-157.
- Moreno, J. L. (2000a). Izvori in osnove interpersonalne teorije, sociometrije in mikrosociologije. V J. L. Moreno in Z. T. Moreno, *Skupine, njihova dinamika in psihodrama* (str. 113-128). Inštitut Antona Trstenjaka za psihologijo, logoterapijo in antropohigieno.
- Moreno, J. L. (2000b). Psihijatrija dvajsetega stoletja: funkcija univerzalij – časa, prostora, realnosti in kozmosa. V J. L. Moreno in Z. T. Moreno, *Skupine, njihova dinamika in psihodrama* (str. 45-57). Inštitut Antona Trstenjaka za psihologijo, logoterapijo in antropohigieno.
- Moreno, J. L. (2000c). Gibanje za skupinsko psihoterapijo – preteklost, sedanjost in prihodnost. V J. L. Moreno in Z. T. Moreno, *Skupine, njihova dinamika in psihodrama* (str. 41-44). Inštitut Antona Trstenjaka za psihologijo, logoterapijo in antropohigieno.
- Moreno, J. L. (2000d). Globalna psihoterapija in perspektive terapevtske svetovne ureditve. V J. L. Moreno in Z. T. Moreno, *Skupine, njihova dinamika in psihodrama* (str. 15-39). Inštitut Antona Trstenjaka za psihologijo, logoterapijo in antropohigieno.
- Moreno, Z. (2000). Psihodrama, teorija vlog in koncept socialnega atoma. V J. L. Moreno in Z. T. Moreno, *Skupine, njihova dinamika in psihodrama* (str. 277-301). Inštitut Antona Trstenjaka za psihologijo, logoterapijo in antropohigieno.
- Možina, M. (2020a). Zgodnja leta ptiča Dodo: Razvoj teorije skupnih dejavnikov od Rosenzweiga do Frankove kontekstualnega modela. *Kairos - Slovenska revija za psihoterapijo*, 14(3-4), 15-60.
- Možina, M. (2020b). Sodobna družba je na pragu kolektivnega samomora. *Novi tednik*, 5, 26-27.
- Možina, M. (2021a). Mladostniška in odrasla leta ptiča Dodo: razvoj teorije skupnih dejavnikov od prvih metaanaliz do Schiepkovega sinergetičnega nelinearnega dinamičnega modela. *Kairos – Slovenska revija za psihoterapijo*, 15(1-2), 57-149.
- Možina, M. (2021b). O skupnih dejavnikih in medicinskem modelu: od znanstvenega monizma preko dialoškega pluralizma do integrativne psihoterapije. *Kairos – Slovenska revija za psihoterapijo*, 15(1-2), 9-55.
- Rorty, R. (1996). Fraternity reigns. *New York Times Magazine*, 29. september 1996
- Verhaeghe, P. (2016). *Identiteta v času neoliberalizma, izgubljenih vrednot in anonimne avtoritete*. Ciceron.
- Wilkinson, R. in Pickett, K. (2012). *Velika ideja: Zakaj je enakost boljša za vse*. Penca in drugi.